

УДК 538.945+537.312.62

ДЕФЕКТНІСТЬ КРИСТАЛІЧНОЇ СТРУКТУРИ, МОРФОЛОГІЯ ПЛОЩИН ДВІЙНИКУВАННЯ І РЕЗИСТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ВТНП-МОНОКРИСТАЛІВ СИСТЕМИ 1-2-3 У НОРМАЛЬНОМУ СТАНІ

**А.А. Завгородній¹, М.О. Оболенський¹, Р.В. Вовк¹, І.Л. Гулатіс¹
О.В. Самойлов¹, О.В. Бондаренко²**

¹Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна
Україна, 61077, м. Харків-77, пл. Свободи 4

e-mail: Ruslan.V.Vovk@univer.kharkov.ua

²Українська державна академія залізничного транспорту
Україна, 61050, м. Харків, пл. Фейербаха 7
Надійшла до редакції 11 січня 2009 р.

В роботі проведено комплексне дослідження структурних і електрорезистивних параметрів ВТНП-моноокристалів системи 1-2-3 при заміні ітрія на гольмій і слабкому (до 5 %) допуванні алюмінієм. Встановлено, що, як і у випадку бездомішкових зразків, структура моноокристалів, після безпосереднього вирощування з розчин-розплаву, має структуру близьку до тетрагональної. В процесі додаткового насичення киснем спостерігається сегнетоеластичний перехід до орторомбічної фази, що супроводжується утворенням доменної двійникової структури. Межі двійників і домішки алюмінію є ефективними центрами розсіювання нормальних носіїв. Твідова структура при концентрації алюмінію $y \leq 0,5$ не утворюється.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ВТНП, моноокристиали $\text{ReBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$, межі двійників, допування, нормальні носії

Дослідження високотемпературних надпровідників (ВТНП) залишається одним з головних напрямків фізики твердого тіла [1-5]. Останніми роками основні зусилля, як експериментаторів, так і теоретиків спрямовані на з'ясування природи досить складної фазової діаграми [1] цих сполук. Загальновідомо, що основні труднощі тут пов'язані з дуже незвичайними властивостями цих систем у нормальному (ненадпровідному) стані. Значна частина експериментальних досліджень, присвячених вивченню нормальних властивостей ВТНП була виконана на сполуках системи $\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ (система 1-2-3). Це зумовлено одразу декількома причинами. По-перше, ці сполуки мають достатньо високу критичну температуру $T_c \approx 90$ К, що дозволяє проводити дослідження при температурах вищих за температуру рідкого азоту. По-друге, у них можна контролювати способом змінювати вміст кисню (і, відповідно, змінювати їх електротранспортні параметри), а також топологію площинних дефектів [2,6], таких як межі двійників, які слугують додатковим джерелом анізотропії. І, по-третє, характерною особливістю сполуки $\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ є відносна простота повної або часткової заміни її складових ізоселектронними аналогами [3,7], що дає можливість варіювання провідних властивостей, і, тим самим, пошуку емпіричних шляхів поліпшення їх фізичних характеристик.

Як відомо, заміна ітрію іншими рідкоземельними елементами (за винятком празеодима) у випадку оптимально допованих киснем зразків, не чинить істотного впливу на надпровідні властивості. З іншого боку, для зразків з дефіцитом кисню, іон Re ($\text{Re} = \text{Nd}, \text{La}$) з великим радіусом істотно впливає на розподіл заряду між CuO -площинами [4] і ефективну взаємодію у напрямку вісі a , тим самим, стимулюючи розупорядкування кисню в ланцюжках CuO . Крім цього при заміні ітрію на інші рідкоземельні елементи з великим іонним радіусом відбуваються значні якісні зміни в залежностях $T_c(\delta)$. Це, у свою чергу, сприяє появі нових незвичайних видів надструктур, наприклад, так званої "herringbone" у разі сполуки $\text{ReBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ з $\text{Re} = \text{Nd}, \text{La}$ при $\delta \sim 0,5$ [4]. Особливий інтерес, в цьому аспекті, представляє заміна ітрію на гольмій, що має достатньо великий (більше 10 в.) магнітний момент, що забезпечує парамагнетизм сполуки у нормальному стані [5]. Проте, як і у разі інших рідкоземельних елементів, при здійсненні заміни ітрію на парамагнітні іони $\text{Re} = \text{Ho}, \text{Dy}$ надпровідні властивості сполуки $\text{ReBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ при $\delta \leq 0,1$, не змінюються істотним чином, що, очевидно, пов'язано з локалізацією цих іонів oddalік надпровідних площин, що, у свою чергу, перешкоджає утворенню дальнього магнітного порядку.

Важливе значення має також часткова заміна міді малими домішками тривалентних елементів, наприклад алюмінієм, що має значно менший іонний радіус. У ряді випадків це може приводити до формування характерного для алюмінію октаедричного оточення з атомів кисню, що, у свою чергу, чинить істотний вплив на характер і механізми розсіювання носіїв в базисній площині [3,7]. Слід зазначити, що, не дивлячись на досить значний експериментальний матеріал накопичений до теперішнього часу з вивчення властивостей електротранспорту ВТНП-купратів, можна сформулювати низку важливих питань, які дотепер ще не знайшли свого остаточного експериментального і теоретичного розв'язання. З урахуванням вищесказаного, в роботі була поставлена мета дослідження впливу особливостей кристалічної структури на електрорезистивні параметри ВТНП-моноокристалів системи 1-2-3 у разі повної або часткової заміни їх компонент.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ МЕТОДИКИ

Монокристали $\text{ReBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ ($\text{Re}=\text{Y}, \text{Ho}$) вирощувались розчин-роздавливаним методом в золотому тиглі за технологією описаною в [2]. Вихідними компонентами при цьому слугували сполуки Y_2O_3 , Ho_2O_{11} , BaCO_3 , CuO , всі марки ОСЧ. Для отримання монокристалів з домішкою алюмінію в початкову шихту додавали 0,2 вагових % Al_2O_3 . Для резистивних вимірювань були відібрані монокристали розміром: кристал K1 (YBaCuO) - $2x0,3x0,02$ мм³, кристали K2 і K3 (HoBaCuO) - $2x0,8x0,07$ мм³ і $1,8x0,9x0,06$ мм³, та кристал K4 ($\text{YBa}_2\text{Cu}_{3-y}\text{Al}_y\text{O}_{7-\delta}$) $2,3x0,75x0,03$ мм³ (найменший розмір відповідав напрямку вздовж осі **c**). Структурні дослідження проводили методами рентгенівської дифрактометрії, електронної і оптичної мікроскопії. Зразки для електронної мікроскопії підготувалися після рентгенівських досліджень з тих же кристалів. Стоншення пластинок проводили у вакуумі за допомогою іонної гармати іонами аргону. Електронно-мікроскопічні дослідження виконувалися на мікроскопі EMB-100 AK. Параметри решітки кристалів до і після стонування уточнювалися за допомогою рентген-дифрактометричних досліджень на дифрактометрі ДРОН-ЗМ в монохроматизованому $\text{Cu}-\text{K}_\alpha$ випромінюванні. Електроконтакти наносили за допомогою наклеювання золотих провідників діаметром 0,05 мм срібною пастою, що дозволяло одержувати низький перехідний контактний електроопір менше одного Ома. Для отримання зразків з оптимальним вмістом кисню і високою T_c , проводили їх відпалювання в потоці кисню на протязі трьох діб при температурі 420 °C. Електроопір в ab-площині вимірювали по стандартній 4-х зондовій схемі на постійному струмі до 10 mA. Температуру зразка вимірювали мідь-константановою термопарою.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ РЕЗУЛЬТАТИ І ОБГОВОРЕННЯ

Результати структурних досліджень показали, що вісь **c** перпендикулярна до поверхні пластинки. Кристали мозаїчні і, як правило, складаються з основного блоку, що дає найбільший внесок у віддзеркалення, і декількох дрібніших блоків. Параметри елементарного осередку **a**, **b** і **c** визначалися шляхом реєстрації віддзеркалень від площин (200), (020) і (006), відповідно (рис. 1 а), причому рефлекс (006) реєструвався в геометрії Брегга на віддзеркалення, а (200) і (020) - в геометрії Лауе на просвіт. Зйомки на просвіт були можливі унаслідок малої товщини (~ 30 мкм) окремих пластинчастих кристалів.

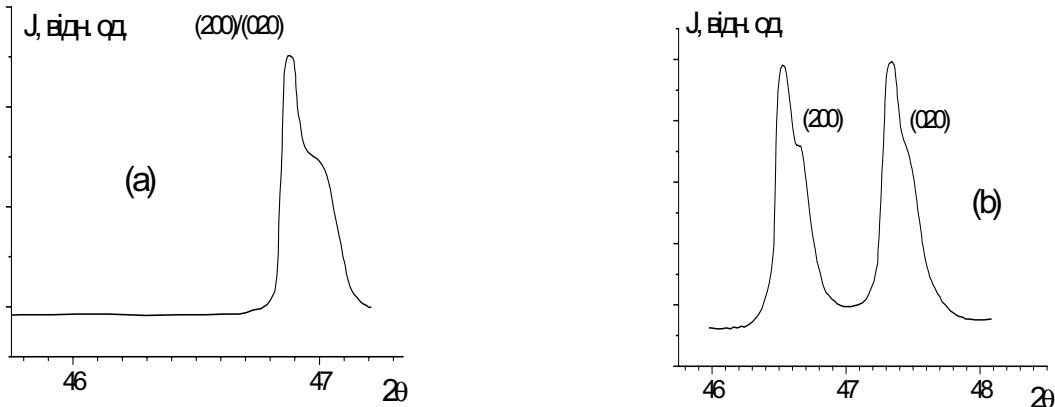

Рис. 1. Елементи рентгенодифрактограм кристала K2

а - до відпалювання; б - після відпалювання в потоці кисню протягом 3 діб при температурі 450 °C

Вимірювані параметри елементарного осередку вирощених кристалів складають: $a = 3,872$ Å; $b = 3,879$ Å; $c = 11,809$ Å ($\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$), $a = 3,859$ Å; $b = 3,862$ Å; $c = 11,788$ Å ($\text{HoBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$) і $a = 3,857$ Å; $b = 3,858$ Å; $c = 11,792$ Å ($\text{YBa}_2\text{Cu}_{3-y}\text{Al}_y\text{O}_{7-x}$, $y \leq 5$), відповідно. Тобто решітка вирощених монокристалів близька до тетрагональної. Максимальний кут розорієнтації між блоками, що є в кристалі, не перевищує (1-2)⁰. В межах окремого блоку дефекти дислокацій на електронно-мікроскопічних зображеннях не виявляються.

Структурне дослідження цих же зразків після відпалювання в потоці кисню показало, що здійснюється перетворення тетрагональної структури в орторомбічну (рис. 1 б). Вимірювані параметри елементарного осередку кристалів складають: $a = 3,833$ Å; $b = 3,898$ Å; $c = 11,700$ Å і $a = 3,819$ Å; $b = 3,885$ Å; $c = 11,679$ Å, а також $a = 3,829$ Å, $b = 3,887$ Å, $c = 11,690$ Å для монокристалів $\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$, $\text{HoBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ і $\text{YBa}_2\text{Cu}_{3-y}\text{Al}_y\text{O}_{7-\delta}$, відповідно, що корелює з даними рентген- і нейтронографічних досліджень [6], проведених для керамічних зразків $\text{YBa}_2\text{Cu}_3\text{O}_{7-\delta}$ з різним вмістом кисню. При цьому на монокристалах з орторомбічною орієнтацією спостерігається двійниковання площин уздовж напрямків (200) і (020).

Двійникова структура (МД) утворюється унаслідок мінімізації пружних напруг, що виникають в сполуках системи 1-2-3 при тетра-ортого переході. Типова структура двійників, одержана методом електронної мікроскопії, показана на рис. 2. Середня відстань між межами двійників складає 1-2 мкм. На мікрознімках добре видно двійникову структуру, морфологія якої змінюється уздовж клину. На краю клину у великій кількості присутні

дислокації і петлі дислокаций і відсутні двійники. На мікродифракції (рис. 3) переважають рефлекси від тетрафази, крім того виявляються слабкі рефлекси від нової фази, частинки якої видимі на зображені. Зміни на краю структури очевидно зумовлені радіаційною дією іонного пучка при стоншуванні. При незначному

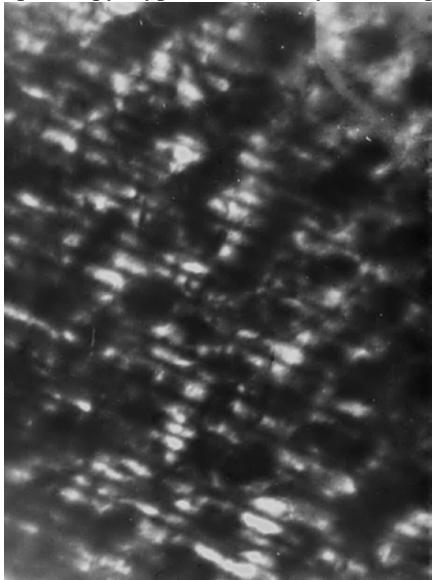

Рис. 2. Двійникова структура монокристала К3 одержана на електронному мікроскопі до стоншування ($\times 120000$).

Рис. 3. Мікродифракція

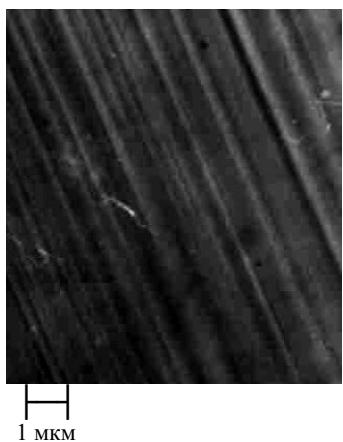

Рис. 4. Знімок ділянки з односпрямованими двійниками кристала К4. Масштаб вказаний під рисунком.

тетрагональної, а дефіцит кисню в них

віддаленні від краю з'являються двійники, що спрягаються по площинам (110). На мікродифракції від таких ділянок виявляється тільки орторомбічна фаза з характерним розщепленням рефлексів. Відмінність в параметрах a і b складає $\sim 0,005$ нм. Після витримки в мікроскопі під пучком початкова двійникова структура сильно подрібнюється і перетворюється на нову. Зображення є світлими і темними смугами, що чергуються, завтовшки 20-40 нм, які в свою чергу розбиті на дрібні двійники розміром 10-20 нм (на порядок менше, ніж в початковому стані). Двійникові межі, що розділяються, на декілька градусів відхиляються від напрямку (110). Розщеплення рефлексів на мікродифракції при цьому зменшується і між ними з'являється дифузна перетяжка, яка свідчить про зменшення відмінності між параметрами a і b і зародженні тетрагональної фази. Це перетворення, очевидно, зумовлене нагріванням зразка в колонці мікроскопа і частково втратою кисню.

Морфологію МД також досліджували на оптичному мікроскопі в поляризованому світлі. Типовий розподіл МД в оптимально допованих киснем монокристалах $YBa_2Cu_{3-y}Al_yO_{7-\delta}$ показано на рис. 4. Видно, що в кристалі є протяглі доменні ділянки з односпрямованими двійниками. Розмір таких доменів може досягати $0,5 \times 0,5$ мм². Вивчення орієнтації МД на протилежних ab -гранях кристалів показує, що в кристалах завтовшки більше ніж 0,5 мм, як правило, розташування доменів з односпрямованими двійниками різне на різних сторонах кристала. Це часто призводить до того, що в кристалах є значні ділянки з взаємноперпендикулярно орієнтованими МД на протилежних гранях. У тонких кристалах МД часто перетинають кристал уздовж вісі c , що дозволяє вирізати з них містки з односпрямованими МД.

Відомо, що при легуванні алюмінієм в кристалах $YBa_2Cu_3O_{7-\delta}$ може утворюватися структура типу «твід» [7]. При цьому домішки трьохвалентних іонів є центрами дефектоутворення і при підвищенні густині дефектів період доменної двійникової структури зменшується. Наслідком цього є перекриття близьких мікродвійників і формування твідової структури. Слід відзначити, що при вирощуванні монокристалів в алуундових тиглях поширення алюмінію відбувається неконтрольованим чином, що приводить до його неоднорідного розподілу в обємі кристалу. Неоднорідність просторового розподілу алюмінію часто проявляється в розширенні і ступінчастості формі резистивних і магнітних переходів до нормальногого стану.

Як видно з рис. 4, в дослідженіх кристалах $YBa_2Cu_{3-y}Al_yO_{7-\delta}$, $y \leq 5$ «твідова» структура не спостерігалась, що, вірогідно, пов'язано з малою концентрацією Al. В той же час міждвійникова відстань була в два-три рази меншою, ніж у чистих кристалах. Очевидно, що в нашому випадку причиною цього міг бути вплив домішкових атомів алюмінію, що має значно менший іонний радіус ніж у міді. Крім цього атом алюмінію в позиції (000) може утворювати характерне для нього октаедричне оточення з атомів кисню. Побічним свідоцтвом такої можливості можна вважати деяке зменшення розмірів елементарного осередка допованих алюмінієм кристалів до $a=3,829$ Å, $b=3,887$ Å, $c=11,690$ Å у порівнянні з бездомішковим зразком $a=3,833$ Å, $b=3,898$ Å, $c=11,700$ Å. При цьому, слід відзначити, що для експериментального розвязання цих питань потрібні істотно точніші структурні дослідження.

Як зазначалося вище, кристали після безпосереднього вирощування з розчин-розплаву мали структуру близьку до перевищував $\delta \geq 0,5$. Як показали резистивні дослідження, температурні

залежності питомого електроопору в *ab*-площині таких монокристалів майже завжди відтворюють напівпровідникову поведінку. На рис. 5 представлена температурні залежності $\rho_{ab}(T)$ кристалів K1, K2, K3 і K4 після насилення киснем до концентрації близької до оптимальної ($\delta \leq 0,1$) в результаті додаткового відпаливання при температурі 420 °C в потоці кисню. На вставці показані резистивні переходи в надпровідний стан цих же зразків (нумерація кривих на вставках відповідає нумерації на рисунку). Видно, що у всіх випадках залежності відтворюють квазіметалеву поведінку, яка характеризується наявністю широкої лінійної ділянки при високих температурах. При цьому, низьке значення питомого електроопору при кімнатній температурі $\rho_{ab}(300K)$ (156; 135; 125 і 421 мкОм·см для кристалів K1-K4, відповідно) разом з високою критичною температурою ($T_c \geq 91$ К) і вузькою шириною надпровідного переходу ($\Delta T_c \leq 0,3$ К для K1 та $\Delta T_c \approx 0,5$ К для K2-K4) свідчить про високий ступінь досконалості досліджуваних зразків. Співвідношення $\rho_{ab}(300K)/\rho_{ab}(0K)$ складає 40, 12,5 і 12 для кристалів K1, K2 і K3, K4 відповідно (значення $\rho_{ab}(0K)$ визначалося в точці перетину прямої, яка інтерполює лінійну ділянку залежності $\rho_{ab}(T)$ з віссю ординат).

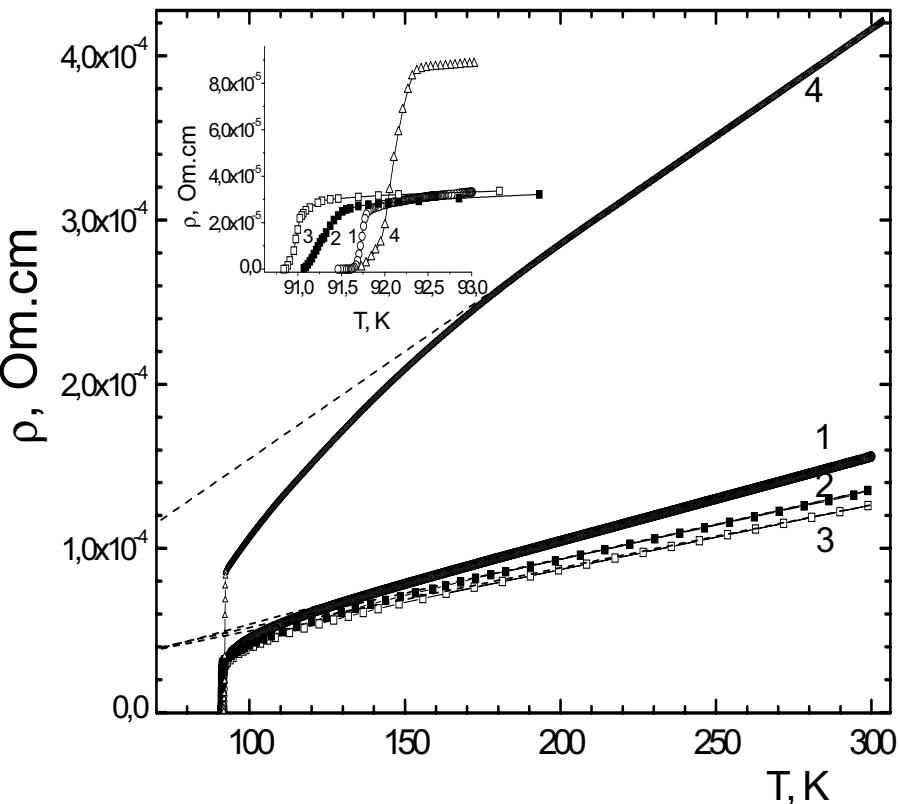

Рис. 5. Температурні залежності $\rho_{ab}(T)$ кристалів K1, K2, K3 і K4 після насилення киснем до концентрації близької до оптимальної ($\delta \leq 0,1$), криві 1-4 відповідно. На вставці показані резистивні переходи в надпровідний стан цих же зразків (нумерація кривих на вставках відповідає нумерації на рисунку).

Слід також зазначити, що експериментальні зразки K2 і K3 були вирізані з монокристалів HoBaCuO, вирощених в одній ростовій партії і мали практично ідентичні резистивні параметри. При цьому геометрія експерименту вибиралася так, щоб вектор транспортного струму **I** був паралельним (K2), або протікав під кутом $\alpha=45^0$ (K3) до площин двійників. Як видно з малюнка, питомий електроопір при кімнатній температурі для кристала K2 при орієнтації транспортного струму $I||M\bar{D}$ приблизно на 7-8 % менше, ніж при $\alpha=45^0$ для зразка K3. Оскільки орієнтація вектора **I** щодо кристалографічних осей у всіх випадках однаакова, таке підвищено значення ρ_{ab} при $\alpha=45^0$ можна пояснити розсіюванням носіїв струму на МД. Довжина вільного пробігу електронів в монокристалах оцінюється рівною 0,1 мкм [8], що на порядок менше міждвійникової відстані. Тому максимальне збільшення електроопору за рахунок розсіювання на МД може складати 10%. Таким чином, одержане збільшення ρ_{ab} на 7-8 % свідчить про ефективність розсіювання носіїв струму на МД.

Згідно літературних даних [2,3], високі значення критичної температури $T_c \geq 91$ К відповідають концентрації алюмінію в кристалі K2 у $\leq 0,5$ і вмісту кисню $\delta \leq 0,1$. В той же час, вузька ширина переходу в нормальному стані $\Delta T_c \approx 0,5$ К свідчить про рівномірний розподіл кисню і Al в об'ємі кристалів. Оскільки у всіх зразках K1 і K4 вектор **I** був зорієнтований паралельно межам двійників, то збільшення електроопору в кристалі з домішкою Al та меншою міждвійниковою відстанню, не могло бути зумовлене підвищеною густинною МД. Отже, спостережуване двохкратне збільшення ρ_{ab} , вірогідно, може бути викликане зменшенням густини носіїв струму або появою ефективних центрів розсіювання. Враховуючи слабке збільшення сигналу

Холла при подібних концентраціях Al, можна зробити висновок, що зростання ρ_{ab} в основному визначається збільшенням числа центрів розсіювання. На користь цього припущення також свідчить зміна співвідношення $\rho_{ab}(300K)/\rho_{ab}(0K)$. Роль таких центрів можуть виконувати як домішки тривалентного Al так і зростаюча кількість вакансій. На користь останнього припущення свідчить збільшення густини двійників в кристалі з домішкою Al, що, у свою чергу, може бути зумовлено підвищеннем ступеня нестехіометричності сполуки за рахунок зростання концентрації вакансій.

ВИСНОВКИ

На закінчення стисло підсумуємо основні результати, одержані в даній роботі. Структура монокристалів $ReBa_2Cu_3O_{7-\delta}$ ($Re=Y, Ho$) з нестачею кисню близька до тетрагональної. Додаткове насичення киснем в процесі відпалювання в його атмосфері приводить до сегнетоеластичного переходу до орторомбічної фази, що супроводжується утворенням доменної двійникової структури. При цьому межі двійників і домішки алюмінію є ефективними центрами розсіювання нормальніх носіїв.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Luo H.G., Su H.P., and Xiang T. Scaling analysis of normal-state properties of high-temperature superconductors // Phys. Rev. B. -2008. - Vol. 77. - P. 014529 (1-17).
2. Вовк Р.В., Оболенский М.А., Завгородний А.А., Бондаренко А.В., Гулатис И.Л., Чеботаев Н.Н. Влияние перераспределения лабильного кислорода на псевдошелевое состояние в бездвойниковых монокристаллах $YBa_2Cu_3O_{7-x}$ // ФНТ. -2007. -T.33, №8. -C. 931-934.
3. Van Dover R.B., Schneemeyer L.F., Waszczak J.V. Extraordinary effect of aluminum substitution on the upper critical field of $YBa_2Cu_3O_7$ // Phys Rev. B – 1989. – Vol.39. – P. 2932-2935.
4. Lutgemeier H., Schmenn S., Meuffels P., Storz O., Schollhorn R., Niedermayer Ch., Heinmaa I., Baikov Yu. A different type of oxygen order in $ReBa_2Cu_3O_{6+x}$ HT_c superconductors with different Re ionic radii // Physica C. - 1996. - Vol.267. - P.191-203.
5. Физические свойства высокотемпературных сверхпроводников // Под редакцией Д.М. Гинзберга. - М.: Мир, 1990. – 285 с.
6. Jorgencen J.D., Shiyu Pei, Lightfoot P., Shi H., Paulikas A.P., Veal B.M.W. Time-dependent structural phenomena at room temperature in quenched $YBa_2Cu_3O_{6.41}$ // Physica C. -1990. -Vol.167, №3,4. -P.571-578.
7. Lacayc G., Hermann R., Kaestner G. Twin to tweed transition in $YBaCuO$ by substitution of Cu // Physica C. -1992. -Vol.192. - P.207-214.
8. Мощалков В.В., Муттик И.Г., Самарин Н.А. Сверхпроводимость и локализация в системе $YBa_2Cu_3O_{7-\delta}$ // ФНТ. - 1988. - T.14, №9. -C.988-992.

DEFECT STRUCTURE, TWEEN BOUNDARIES MORPHOLOGY AND RESISTIVE PROPERTIES OF HTSC 1-2-3 SINGLE RYSTALS IN A NORMAL STATE

¹A.A. Zavgorodniy, ¹M.A. Obolenskii, ¹R.V. Vovk, ¹I.L. Gulatis, ¹A.V. Samoylov, ²A.V. Bondarenko

V.N. Karazin Kharkov National University

4, Svoboda sq., 61077, Kharkiv, Ukraine

e-mail: Ruslan.V.Vovk@univer.kharkov.ua

²Ukrainian State Academies of Railway Transport

7, Feyerbaha sq., 61050, Kharkiv, Ukraine

In present work of the structural and electroresistive parameters of HTSC 1-2-3 single crystals at replacement of yttrium on holmium and weak (to 5 %) aluminium dope are investigated. It is shown that, as well as in the case of pure samples, the structure of crystals, after growing from solution-fusion, has a structure near to tetragonal. In the process of additional satiation oxygen is segnetoelastic transition to the orthorhombic phase, that is accompanied by formation of domain tween boundaries structure. The scopes of twins and admixtures of aluminium are the effective centers of dispersion of normal carriers. Tweed structure during concentration of aluminium in $y \leq 0.5$ does not appear.

KEY WORDS: HTSC, $ReBa_2Cu_3O_{7-\delta}$ single crystals, tween boundaries, dope, normal carriers